

Η ΑΓΓΕΛΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

Τοῦ Παναγιώτη Ἰ. Σκαλτσῆ
Καθηγητῆ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ἡ θεία Λειτουργία ὡς συγκεφαλαίωση τοῦ μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας¹ ἀποτυπώνει καὶ βιώνει μυστικά καὶ εὐχαριστιακὰ ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου, «ἀπὸ τῆ δημιουργία μέχρι τὰ ἔσχατα τῆς βασιλείας, σὲ ἓνα ἀδιάσπαστο παρόν»². Ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι καὶ ὁ αἰώνιος χαρακτήρας τῆς θείας Λειτουργίας³, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι «ὡς ἔργο τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει τὸ χρόνο καὶ ἀνήκει στὴν αἰωνιότητα»⁴.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας στὸ θεολογικὸ του ὑπόμνημα γιὰ τὴ θεία Λειτουργία σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὅτι ὅλα ὅσα γίνονται «ἐν τῇ τελειῇ τῶν δώρων», ὅπως ὀνομάζει τὴ θεία Εὐχαριστία, «εἰς τὴν τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν ἀναφέρεται πάντα»⁵. Ὅλα νοηματοδοτοῦνται σὲ σχέση μὲ τὸ θεανδρικό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ στὸ ὁποῖο ἄλλωστε ὀλοκληρώνεται καὶ τὸ σχέδιο τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ δημιουργία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου⁶. Κατὰ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας μας ἡ «μεγάλη τοῦ Θεοῦ βουλή»⁷ πρὸ καταβολῆς κόσμου ὀρίζει τὸ σκοπὸ τῆς δη-

---

1. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄ κατὰ εἰκονομάχων*, 10, PG 99, 340. Βλ. καὶ Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Ἡ Θεία Λειτουργία: Συγκεφαλαίωση τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Οἰκονομίας», ἐν *Θεολογία* 80 (Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 2009), τεύχ. 4ο, σσ. 77-106.

2. Σ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, «Εὐχαριστία, Θεία Οἰκονομία καὶ Ἐκκλησία. Θεολογικὸ σχόλιο στὶς ἐρμηνευτικὲς ἀρχὲς τοῦ Νικολάου Καβάσιλα στὴ θεία Λειτουργία», ἐν *Σύναξη* 107 (Ἰούλ.-Σεπτ. 2008) 77.

3. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ (ΣΑΧΑΡΩΦ) Ἀρχιμ., «Περὶ τῆς λειτουργικῆς προσευχῆς», ἐν *Ὀψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, μετάφρ. ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ Ἱερομονάχου Ζαχαρίου, Ἱερὰ Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Ἑσσεξ Ἀγγλίας 1992, σ. 360.

4. Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, «Χρόνος καὶ ἄνθρωπος», ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 146.

5. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν*, Α΄, Sources Chrétiennes (SC) 4bis, 64 (11) = PG 150, 373A.

6. Β. Α. ΤΣΙΓΚΟΥ, *Ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ νέου θεολόγου*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 65-84.

7. ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, 60, PG 90, 621B. Πρβλ. Ἐφ. 1, 11. Πράξ. 20, 27.

μιουργίας που είναι ο έν Χριστῶ ἁγιασμός και ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου και ὅλης τῆς κτίσης, ἀλλὰ και ἡ κληρονομία «τῆς ἐκεῖ βασιλείας»⁸.

Ὁ Θεός, κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο, μᾶς εὐλόγησε με κάθε πνευματικὴ εὐλογία «έν τοῖς ἐπουρανοῖς έν Χριστῶ, καθῶς και ἐξέλέξατο ἡμᾶς έν αὐτῶ πρό καταβολῆς κόσμου εἶναι ἡμᾶς ἁγίους και ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ»⁹. Αὐτὸ ἔγινε πραγματικότητα με τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου. Δι' αὐτῆς σώζεται ὁ ἄνθρωπος και ὅλος ὁ κόσμος ἀποκτᾶ νέο νόημα. Ἀνακεφαλαιώνονται, δηλαδή ἐνώνονται, «τὰ πάντα έν τῶ Χριστῶ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς και τὰ ἐπὶ τῆς γῆς»¹⁰. Ἄγγελοι και ἄνθρωποι, τονίζει πάλι ὁ ἱερός Καβάσιλας, γίνονται ἕνας χορός, μία Ἐκκλησία «διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπιφάνειαν, τοῦ ὑπερουρανίου και ἐπιγείου»¹¹.

Τὴ δυνατότητα τοῦ νὰ γίνονται οἱ ἄγγελοι και οἱ ἄνθρωποι ἕνας χορός τὴ δίδει ἀκριβῶς τὸ μυστήριό τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, τὸ θαῦμα που σὲ καθημερινὴ βάση ἱεουργεῖται χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ κόσμου. Ἡ θεία Λειτουργία ἐπομένως, ἡ ὁποία μᾶς μυσταγωγεῖ σ' αὐτὸ τὸ μυστήριό¹² και πληροῖ κατὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνὸ «τὴν πνευματικὴν και ὑπερφυῆ οἰκονομίαν τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκώσεως»¹³, εἶναι ὁ λειτουργικὸς τόπος πραγμάτωσης τῆς συλλειτουργίας ἀγγέλων και ἀνθρώπων. Πρῶτοι ἄλλωστε οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, κατὰ τὸν ἅγιο Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ὑπηρέτησαν στὸ μυστήριό τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας και δι' αὐτοῦ ἐνώθηκαν μαζί μας και μᾶς διαφυλάττουν¹⁴.

Τὴν ἀλήθεια βεβαίως αὐτὴ ὁ ἅγιος Συμεὼν τὴ στηρίζει στὰ βιβλικὰ δεδομένα και τὴν κληρονομεῖ ἀπὸ τὴ μακραίωνη θεολογικὴ παράδοση τῶν Πατέρων. Ὁ Γαβριὴλ π.χ. ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Παναγία προ-

8. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΜΘ', SC 4bis, 284(21) = PG 150, 480C.

9. Ἐφ. 1, 3-5.

10. Ἐφ. 1, 10.

11. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., Κ', SC 4bis, 148(3) = PG 150, 413A.

12. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΙΒ', SC 4bis, 104(10) = PG 150, 392D: «Ταύτης δὲ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου μυσταγωγία ἐστὶ τὰ τελούμενα».

13. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐπιστολὴ Πέτρου Μανσοῦρ πρὸς Ζαχαρίαν περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος οὗ μεταλαμβάνομεν, PG 95, 408D.

14. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Διάλογος..., ἡΔ', PG 155, 281B: «Ὡς καθυπουργησάντων τῶ μυστηρίῳ και δι' αὐτοῦ ἡμῖν ἐνωθέντων και περιφυλαττόντων ἡμᾶς».

κειμένου να εὐαγγελισθεῖ τὴ χαρὰ τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Ἰησοῦ¹⁵. «Ἄγγελος Κυρίου» τὴ νύκτα τῆς Γεννήσεως εἶπε στοὺς ἀγραυλοῦντες ποιμένες τὸ «*ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην... ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτήρ, ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος, ἐν πόλει Δαυεὶδ*»¹⁶. Πλῆθος δὲ τῆς οὐρανόστρατιᾶς δοξολογοῦσε τὸ Θεὸ μετὰ τὸ «*δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*»¹⁷. Ἄγγελος Κυρίου ἐπίσης ἀπαστράπτων καὶ στὰ λευκὰ ντυμένος «*ἀπέκλυσε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας*» τοῦ τάφου τοῦ Κυρίου καὶ ἀνέφερε στὶς μυροφόρες τὸ «*οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ καθὼς εἶπε*»¹⁸. Κατὰ τὴν Ἀνάληψη δὲ «*ἄνδρες δύο... ἐν ἐσθῆτι λευκῇ*»¹⁹, ἄγγελοι δηλαδή, ἦσαν αὐτοὶ ποὺ βοήθησαν τοὺς Ἀποστόλους νὰ ἐμβαθύνουν στὸ νόημα αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου, ὅτι δηλαδή «*οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν*»²⁰.

Αὐτὸς ὁ ὁποῖος «*κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς*» εἶναι «*καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα*»²¹. Κατὰ τὸν Ψαλμωδὸ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἱερὸ ὑμνογράφο «*ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῶ*»²², ἀλλὰ καὶ «*ἠχήσει σάλπιγος*»²³, προκειμένου νὰ γνωρισθεῖ «*ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἢ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ, κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν τῷ Χριστῷ*»²⁴, καὶ νὰ ἀποκαλυφθεῖ μετὰ τὴν ἠχὴ τῆς σάλπιγος, δηλαδή διὰ τοῦ Πνεύματος στοὺς ἀγγέλους «*τὸ βαθὺ –κατὰ τὸν ἅγιο Κύριλλο Ἀλεξανδρείας– τῆς ἐνανθρωπήσεως μυστήριον*»²⁵. Ἦταν ἀνα-

15. Λουκ. 1, 26 ἐξ.

16. Λουκ. 2, 9-12.

17. Λουκ. 2, 13-14.

18. Ματθ. 28, 2-6.

19. Πράξ. 1, 10.

20. Πράξ. 1, 11. Βλ. καὶ *Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας*, ἔκδ. «Βιβλικὸ Κέντρο Ἴστρος Ζωῆς», Ἀθήνα 1980, στ. 19. Β. ΜΟΥΣΤΑΚΗ, «Ἄγγελος» (Κ. Διαθήκη), ἐν *Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια 1* (1962) 181.

21. Ἐφ. 4, 9-10.

22. Ψαλμ. 46, 5.

23. Κανὼν Ἀναλήψεως, ᾠδὴ α', τροπ. β'.

24. Ἐφ. 3, 10.

25. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, ΜΣΤ', PG 69, 1056A.

γκαῖο κατὰ τὸν ἴδιο Πατέρα «μυσταγωγεῖσθαι παρὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὰς ἄνω δυνάμεις, ὅτι Θεὸς ὢν φύσει, γέγονεν ἄνθρωπος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος»²⁶.

Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ἀνεξιχνίαστος πλοῦτος τοῦ Χριστοῦ²⁷ μὲ τὸν ὁποῖον πλουτίσθηκε τὸ ἀνθρώπινο γένος, ἔγινε καὶ ἡ αἰτία νὰ συνεορτάζει ὁ οὐράνιος μὲ τὸν ἐπίγειο κόσμος²⁸ καὶ «πᾶσα πνοή» νὰ αἰνεῖ τὸν Κύριο²⁹. Χαίρονται ὄχι μόνο οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄγγελοι «μίαν ὥσπερ ἄρμουςαμένους τὴν λύραν, εὖρυθμόν τε καὶ εὐήχον ἀνακρούειν μέλος»³⁰. Ἡ ἀγία τῶν ἄνω δυνάμεων ὁμήγουρις χαίρεται πολὺ, κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων. «Οὕτω γὰρ κοινῇ πανηγυρίζειν σὺν τοῖς ἐπίγειοις τὰ οὐράνια εἶωθεν, τὴν ἀγγελοπρεπῆ πολιτείαν τῶν ἐπὶ γῆς ἀσπαζομένων... οὕτω τε τῆς θείας Λειτουργίας ἐξάιρετον καὶ ὄντως καθαρὸν τε καὶ μονότροπον ἀυχοῦντες οἱ τῶν ἀγίων ἀγγέλων μακάριοι θίασοι, τῆς ἀληθοῦς ἀγιότητος ἐν ἡμῖν ὀρῶντες τοὺς χαρακτῆρας, οὐκ ἀποβλήτους ποιῶσονται κοινωνοὺς τῆς ἀκηράτου εὐφροσύνης συμπαραλήψεσθαι»³¹.

Πράγματι ἡ θεία Λειτουργία ὡς «ἡ Ἐκκλησία ἐν Λόγῳ καὶ ἐν Μυστηρίῳ εὐχαριστίας», κατὰ τὸν Εὐδοκίμωφ³², ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος τοῦ κειμένου τῆς προβάλλει τὴν ἀναφερθεῖσα ἀγγελοπρεπῆ πολιτεία καὶ ἀναδεικνύει «ῥῶδὴν καινῆν»³³ κατὰ τὰ Ἀποκαλυπτικὰ πρότυπα τῆς γύρω ἀπὸ τὸ ἀρνίον, τὸ θυσιαστήριο θὰ λέγαμε, ἐνότητας τοῦ κόσμου τῶν ἀγγέλων μὲ τοὺς ἀνθρώπους³⁴, ὡς κοινωνοὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἀκηράτου εὐφροσύνης.

26. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, ὁ.π., PG 69, 1053D.

27. Ἐφ. 3, 8.

28. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Εὐχή τοῦ μεγάλου Ἀγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων*: «Τὰ ἄνω τοῖς κάτω συνεορτάζει, καὶ τὰ κάτω τοῖς ἄνω συνομιλεῖ».

29. Ψαλμ. 150, 6.

30. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, ὁ.π., PG 69, 1053BC.

31. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον, καὶ εἰς τὸν δίκαιον Σημεῶνα*, PG 46, 1156BC.

32. Π. ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ, *Ἡ προσευχὴ τῆς Ανατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* [Σειρὰ «Λογικὴ Λατρεία» 1], ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα ³1997, σ. 43.

33. Ἀποκ. 5, 9.

34. π. Ι. ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα σὲ διάλογο*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2013, σσ. 82-83. Αὐτὴ ἡ ἐνότητα ἀπηχεῖ ἀσφαλῶς καὶ τὶς ἀγγελολογικὲς ἀντιλήψεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Βλ. Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, *Θέματα Παλαιοδιαθηκικῆς Θεολογίας*, ἐκδ. SIMBO, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 58-67. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Τὰ χειρόγραφα τοῦ Κοιμῶν καὶ ἡ θεολογία τους*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 186-

α) Πρώτα-πρώτα τὰ Εἰρηνικά, ἡ μεγάλη λεγόμενη συναπτή, πού ἀπό τὴν ἀρχικὴ πρὸ τοῦ Τρισαγίου θέση των μετατέθηκαν, σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ, πρὸ τοῦ πρώτου Ἀντιφώνου³⁵, ἀπηχοῦν ὅπως ὅποτε τὸν ἀναστάσιμο χαιρετισμὸ τοῦ Κυρίου, «*Εἰρήνη ὑμῖν*»³⁶. Ἔτσι ἄλλωστε ἀρχίζει ἡ θεία Λειτουργία τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, («*Εἰρήνη πᾶσι*»)³⁷. Τὰ Εἰρηνικά ἐρμηνεύουν ἐπίσης καὶ τὸν ἀγγελικὸ ὕμνο «*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*»³⁸. Μὲ τὸν ὕμνο τῶν ἀγγέλων γράφει ὁ καθηγητὴς κ. Ἰωάννης Καραβιδόπουλος «*διακηρύσσεται ἡ πλήρης συγχορδία καὶ συμφωνία ἀνάμεσα στὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ: Στὸν οὐρανὸ ἀποδίδεται 'δόξα' στὸ Θεὸ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους γιὰ τὴ γέννηση τοῦ Σωτήρα, στὴ γῆ ἡ γέννηση τοῦ Σωτήρα φέρνει τὴ χάρη καὶ σωτηρία στοὺς ἀνθρώπους*»³⁹.

Τὸ ἀγγελικὸ μῆνυμα τῆς εἰρήνης πού βρίσκει τὴν πληρότητά του στὸν ἄρχοντα τῆς εἰρήνης⁴⁰, τὸ Χριστό, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ αἷμα τοῦ σταυροῦ Του συμφιλίωσε τὰ πάντα μὲ τὸν ἑαυτὸ Του, τόσο τὰ ἐπίγεια, ὅσο καὶ τὰ ἐπουράνια⁴¹, διαπνέει ὅλη τὴ θεία Λειτουργία, ὡς τὸ μυστήριό τῆς εἰρήνης κατὰ

---

206. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «*Τὰ Ἐλοχίμ δὲν θὰ ταραχθοῦν εἰς τὸν αἰῶνα ...*». *Ζητήματα Παλαιοδιαθηκικῆς καὶ Μεσοδιαθηκικῆς Γραμματείας*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 15-59.

35. Ἡ μετάθεση αὐτῆ ἐγένε ἀπὸ τὸν ΙΑ' ἕως τὸν ΙΓ' αἰ. Βλ. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, τόμ. Δ', Αθήνα 1994, σ. 235.

36. Λουκ. 24, 36. Πρβλ. Ἰω. 20, 19. Βλ. καὶ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Ἐρμηνεύοντας τὴν εἰρήνη στὴν Καινὴ Διαθήκη. Σύγχρονες ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 81. Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Ἡ θεία Λειτουργία ὡς τὸ μυστήριό τῆς εἰρήνης», ἐν «*Ἱερουργοὶ καὶ Φιλοθεάμονες*». *Κεφάλαια Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῆς Λατρείας* [Σειρά: Λειτουργικὰ καὶ Ὑμνολογικὰ Παράλληλα 1], ἐκδ. Δέσποινα Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 621.

37. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Κείμενα Λειτουργικῆς, τεῦχος Γ', Θεῖα Λειτουργία*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 313.

38. Λουκ. 2, 14.

39. Ι. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Βιβλικὲς Μελέτες* [Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη 9], ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 328-329.

40. Ἦσ. 9, 6: «*Ἄρχων εἰρήνης*». Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, ὁ.π., PG 46, 1156B: «*Ὁ τε γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν οὗτος, ὃν προδεικτικῶς ὁ προφήτης διήγγειλεν, ἐπὶ τῆς γῆς ᾤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη, καὶ τὴν ἄνω μακαριότητα ἐπὶ γῆς φυτευσμένην ἐθεάσαντο ἄγγελοι, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ ἀνεφθέγγοντο, 'καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνην' εὐηγγελίζοντο (θείας εὐδοκίας ἐν ἀνθρώποις γεγενημένης)*».

41. Κολ. 1, 20.

τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο⁴². Τὸ «*εἰρήνη πᾶσι*» π.χ. ποὺ προηγεῖται τοῦ εὐαγγελικοῦ ἀναγνώσματος, κατὰ τὸν ἐρμηνευτὴ τῆς θείας Λειτουργίας Θεόδωρο Ἀνδίδων, σημαίνει ὅτι «*ὁ Χριστὸς ὁ τῆς εἰρήνης Πατὴρ εἰς ἐνότητα ἤγαγε καὶ τὰ ἐπίγεια καὶ τὰ ἐπουράνια*»⁴³. Ἡ εἰρήνευση τοῦ ἀναγνώστη τῆς ἀποστολικῆς περικοπῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐαγγελιστῆ Διακόνου, μὲ τὸ «*Εἰρήνη σοι*», κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, φανερώνει τὴ θεϊκὴ εὐαρέστηση ποὺ μεταφέρουν οἱ ἅγιοι ἄγγελοι. Πρόκειται γιὰ ἀμοιβὴ γι' αὐτοὺς ποὺ ἀγωνίσθηκαν νὰ καθαρισθοῦν ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ ζήσουν ἐνάρετα. Ἡ εἰρήνη εἶναι ἐκ Θεοῦ σημάδι τοῦ τέλους τῶν μαχῶν ἐνάντια στὶς σκοτεινὲς δυνάμεις καὶ ἔνδειξη ἀρχῆς νέων ἀγώνων «*πρὸς γεωργίαν πνευματικὴν, εἶπουν ἀρετῶν ἐργασίαν*»⁴⁴.

β) Μετὰ τὴν ψαλμωδία τῶν τριῶν ἀντιφώνων καὶ συγκεκριμένα πρὸς τὸ τέλος τοῦ τρίτου ἀντιφώνου γίνεται ἡ λεγομένη «*μικρὰ εἴσοδος*». Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχικὴ εἴσοδο τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ στὸ Ναό, τὴν «*πρώτην εἴσοδον*»⁴⁵ τῆς ἁγίας συνάξεως κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, ἡ ὁποία βεβαίως μετὰ τὸν 8ον αἰ. μετεξελίχθηκε στὴ σημερινὴ λιτανευτικὴ μορφή ὡς εἴσοδος στὸ ἱερὸ βῆμα καὶ ὄχι στὸ Ναό⁴⁶. Στὸ τέλος τῆς λιτανευτικῆς πομπῆς ἀναγινώσκεται ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ ἱερέα ἡ εὐχὴ «*Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταστήσας ἐν οὐρανοῖς τάγματα καὶ στρατιάς ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων εἰς λειτουργίαν τῆς σῆς δόξης, ποιήσον σὺν τῇ εἰσόδῳ*

42. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Υπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν*, 50, PG 58, 508. Βλ. καὶ Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Ἡ θεία Λειτουργία ὡς τὸ τῆς εἰρήνης μυστήριον», ὅ.π., σ. 619.

43. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, *Προθεωρία κεφαλαιώδης περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καὶ μυστηρίων*, PG 140, 437D.

44. ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία*, Εἰσαγωγή - Σχόλια Πρωτοπρεσβύτερος Δημήτριος Στανιλοάε, μετάφραση Ἰγνάτιος Σακαλῆς, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1973, σ. 184 (=PG 91, 691D-692A).

45. ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, ὅ.π., σ. 213 (=PG 91, 704B, 705C).

46. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Απαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 134-138. Βλ. καὶ π. J. ΜΑΤΕΟΣ, «Ἡ μικρὰ εἴσοδος τῆς θείας Λειτουργίας», ἐν *Γρηγόρης ὁ Παλαμᾶς* 56 (1973) 365-381. Ι. Β. ΚΟΓΚΟΥΛΗ - Χ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ - Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, *Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* [Θεία Λατρεία καὶ Παιδεία 1], ἐκδ. Ο.Χ.Α. «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη 52002, σσ. 137-138.

ἡμῶν εἴσοδον ἀγίων ἀγγέλων γενέσθαι, συλλειτουργούντων ἡμῖν καὶ συνδοξολογούντων τὴν σὴν ἀγαθότητα».

Πρόκειται γὰρ εὐχή μεταγενέστερη. Ἀναφέρεται στὴν εἰσόδο στὸ ἱερὸ βῆμα καὶ ὄχι στὸ Ναὸ καὶ προϋποθέτει τὴ μορφή τῆς Λειτουργίας, ὅπως ἐξελίχθηκε μετὰ τὸν 7ο-8ο αἰ.⁴⁷. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της ἀπηχεῖ τοὺς χριστολογικοὺς συμβολισμοὺς ποὺ οἱ ἐρμηνευτὲς ἀποδίδουν στὴν εἰσόδο τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ὅποια κατὰ τὸν ἅγιο Γερμανὸ Κωνσταντινουπόλεως π.χ. «ἐμφαίνει τὴν παρουσίαν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν εἴσοδον τὴν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον»⁴⁸. Ἔτσι καὶ ὁ στίχος «*Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν*», ἀπὸ τὸν ψαλμὸ τοῦ τρίτου ἀντιφώνου⁴⁹, ποὺ ψάλλεται ὡς εἰσοδικόν, ἀνταποκρίνεται πλήρως στὸ ἀποστολικό· «*Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει· καὶ προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ*»⁵⁰.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὅσα διατρανώνει ἡ Γραφή μὲ τὸ λόγο, ἡ Λατρεία τὰ κάνει λειτουργικὴ πράξι καὶ βίωμα. Καὶ στὴν περίπτωσή μας ἐδῶ, οἱ πιστοὶ βιώνουν τὸ μυστήριον τῆς ἀγγελικῆς παρουσίας καὶ συλλειτουργίας. Ὅπως τὰ ἐν οὐρανοῖς τάγματα καὶ οἱ στρατιῆς ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων τὴ νύκτα τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἔκαμαν τοὺς ποιμένες κοινωνοὺς τῆς οὐράνιας ἀενάου δοξολογίας τοῦ Θεοῦ, ἔτσι καὶ στὴ Λειτουργία τοῦ ἐπιγείου θυσιαστηρίου, κατὰ τὴν εὐχή τῆς εἰσόδου, καλοῦνται οἱ ἄγγελοι νὰ συλλειτουργήσουν μὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ νὰ συνδοξολογήσουν τὴν ἀγαθότητά Του. Τὸ μυστήριον τῆς Ἐνσαρκώσεως ἱεουργεῖται συνεχῶς δι' ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων. Ὅπως τότε ἔτσι καὶ σὲ κάθε εὐχαριστιακὴ σύναξη «*ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι συμμίνυνται*. Ὅπου γὰρ Βασιλέως παρουσία καὶ ἡ τάξις παραγίνεται» κατὰ τὴν εὐστοχὴ διατύπωση ἐνὸς ὕμνου τῆς Λιτῆς τοῦ Ἑσπερινοῦ τῶν Θεοφαιείων.

47. I. Β. ΚΟΓΚΟΥΛΗ - Χ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ - Π. I. ΣΚΑΛΤΣΗ, ὁ.π., σσ. 138-139.

48. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Ἱστορία ἐκκλησιαστικὴ καὶ μυστικὴ θεωρία*, PG 48, 405C. Πρβλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, ὁ.π., Κ', SC 4bis, 148(1) = PG 150, 412C: «*Διὰ γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου ὁ Χριστὸς δηλοῦται*».

49. Ψαλμ. 94, 6.

50. Ἐβρ. 1, 6.

γ) «Κατὰ τὴν ἀγία εἴσοδο, μαζί με τὸν Χριστὸ εἰσοδεύουν οἱ ἅγιοι ἄγγελοι. Μετὰ τὴν εἴσοδο ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι ψάλλουν τὸν τρισάγιον ὕμνον»⁵¹. Πρόκειται γὰρ τὸν ὕμνο «Ἄγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος. Ἐλέησον ἡμᾶς». Οἱ ρίζες του εἶναι βιβλικές καὶ ἐμπνέεται τόσο ἀπὸ τὸν ὕμνο τῶν ἀγγέλων, ὅπως περιγράφεται στὸν προφήτη Ἡσαΐα: «Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ...»⁵², ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ φράση τοῦ ψαλμοδοῦ, «ἐδίψησεν ἡ ψυχή μου πρὸς τὸν Θεόν, τὸν ἰσχυρόν, τὸν ζῶντα»⁵³. Στὴ θεία Λειτουργία ἐντάχθηκε τὸν 5ο αἰ. ὡς ἐφύμνιο τοῦ εἰσοδικοῦ ψαλμοῦ «ὁ ποιμένων τὸν Ἰσραὴλ, πρόσχες...», καὶ τὸν 6ο αἰ. μετὰ τὴ μορφή καὶ τὸ σχῆμα ποῦ ἔχει καὶ σήμερα⁵⁴. Θεολογικὰ ὁ ὕμνος ἐρμηνεύεται τριαδολογικά: «Ἄγιος ὁ Θεός, ἦτοι ὁ Πατήρ –κατὰ τὸν ἅγιο Γερμανό. Ἄγιος ἰσχυρός, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος... Ἄγιος ἀθάνατος τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ ζωοποιῶν, δι' οὗ πᾶσα ἡ κτίσις ζωοποιεῖται καὶ διαμένει, καὶ βοᾷ λέγουσα: Ἐλέησον ἡμᾶς... Λέγεται δὲ ἐκ τρίτου τὸ τρισάγιον, ἐπεὶ ἀρμόττει καὶ ἐφ' ἐνὶ ἐκάστῳ τῶν τριῶν προσώπων τῆς μᾶς θεότητος τὰ τρία ταῦτα ἅγια. Ἐκαστὸν γὰρ τούτων καὶ ἅγιος ἐστὶ καὶ ἰσχυρὸς καὶ ἀθάνατος»⁵⁵.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας κινούμενος στὴν ἴδια θεολογικὴ γραμμὴ συμπληρώνει ὅτι τὴν ἀλήθεια τοῦ δόγματος τῆς Ἁγίας Τριάδος μᾶς τὴ δίδαξε «ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Σωτῆρος»⁵⁶. Τὸ ἴδιο μυστήριον ἀνέδειξε «ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους μίαν Ἐκκλησίαν καὶ χορὸν ἕναν... τοῦ ὑπερουρανίου καὶ ἐπιγείου»⁵⁷. Γι' αὐτό, συνεχίζει ὁ Καβάσιλας, ψάλλουμε αὐτὸν τὸν ὕμνο μετὰ τὸ Εὐαγγέλιο, «βοοῦντες ὡς ὁ ἐπιδημήσας οὗτος μετὰ τῶν ἀγγέλων ἡμᾶς ἔστησεν, εἰς ἐκεῖνον ἔταξε χορόν»⁵⁸. Γίνεται ἔτσι πιὸ κατανοητὸς καὶ ὁ λόγος τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου: «Ἰὺ τῶν τοῦ Χριστοῦ δωρημάτων! Ἄνω στρατιαὶ δοξολογοῦσιν ἀγγέλων, κάτω ἐν ἐκκλησίαις χοροστατοῦντες ἄνθρωποι τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἐκμιμῶνται δοξολογίαν. Ἄνω τὰ Σεραφεῖμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀνα-

51. Ἱερομονάχου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Ἡ Θεία Λειτουργία. Σχόλια*, Ἱερὸν Κουτλουμουσιανὸν Κελλίον Ἅγιος Ἰωάννης Θεολόγος, Ἅγιον Ὅρος 1993, σ. 175.

52. Ἦσ. 6, 3.

53. Ψαλμ. 41, 3.

54. Ι. Β. ΚΟΓΚΟΥΛΗ - Χ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ - Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, ὅ.π., σσ. 141-142.

55. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ὅ.π., PG 98, 408C· 409A.

56. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὅ.π., Κ', SC 4bis, 146(3) = PG 150, 412D.

57. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὅ.π., Κ', SC 4bis, 148(3) = PG 150, 413A.

58. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὅ.π., Κ', SC 4bis, 148(3) = PG 150, 413A.

βοᾶ, κάτω τὸν αὐτὸν ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀναπέμπει πληθὺς· κοινή τῶν ἐπουρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων συγκροτεῖται πανήγυρις· μία εὐχαριστία, ἐν ἀγαλλίμα, μία εὐφρόσυτος χοροστασία»⁵⁹. «Ὅπως φαίνεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν ὕμνο, – γράφει ὁ Καθηγητὴς Otfried Hofius– ἡ ἐπίγεια λειτουργία δὲν κατανοεῖται μόνο ὡς εἰκόνα καὶ τύπος τῆς ἐπουράνιας, ἀλλὰ εἶναι ἄρρηκτα καί, ἐπομένως, ὄντολογικὰ συνδεδεμένη μαζί της»⁶⁰.

δ) Κορύφωση τῆς στὸ πλαίσιο τῆς θείας Λειτουργίας μυστικῆς σχέσης ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων ἀποτελεῖ ὁ χερουβικός ὕμνος, ὁ «μυστικός, κατὰ τὴ χειρόγραφη παράδοση, ὕμνος»⁶¹, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸν βον αἰ. (573-574) καλύπτει τὸ χρόνο τέλεσης τῆς μεγάλης εἰσόδου⁶². Ἡ μεταφορὰ τῶν δώρων ἀπὸ τὴν Πρόθεση στὴν Ἁγία Τράπεζα ἐκτὸς τοῦ πρακτικοῦ τῆς χαρακτῆρα γίνεται καὶ «εἰς τύπον τῆς τοῦ κόσμου διαγωγῆς τοῦ Χριστοῦ ἕως τῆς ταφῆς αὐτοῦ»⁶³, ἀλλὰ δηλώνει καὶ «τὴν μετὰ δόξης ἀπ’ οὐρανοῦ δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Ὅθεν καὶ μετὰ δορυφορίας αὐτῆ γίνεται πλείστης, διὰ τὸ τῆς δόξης ἐκείνης τοῦ Κυρίου λαμπρόν, μεθ’ ἧς τότε ἐλεύσεται»⁶⁴ (Συμεῶν).

Τὸ ἱστορικὸ μὲ τὸ ἐσχατολογικὸ στοιχεῖο, ὅπως σὲ κάθε σημεῖο τῆς Λειτουργίας ἔτσι καὶ ἐδῶ, ἀλληλοπεριχωρεῖται. Στὴ βάση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ σωστὰ καὶ τὸ ὅτι ὅλο τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας εἰκονίζει μυστικὰ τὰ Χερουβίμ καὶ ψάλλει μαζί τὸν πρὸς τὴν παναγία Τριάδα Τρισάγιο ὕμνο. Αὐτὴ ἡ ἀγγελολομία δὲν ἐκμηδενίζει τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο,

59. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἐπαινος τῶν ἀπαντησάντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ περὶ εὐταξίας ἐν ταῖς δοξολογίαις. Καὶ εἰς τὸ «Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένον»*, PG 56, 97^α.

60. Ο. ΗΟΨΙΟΥ, «Ἡ κοινὴ τῶν οὐρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων κόσμου στὴ θεία Λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας. Βιβλικοθεολογικὴ θεώρηση», ἐν *Ἡ Ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου. Συναγωγὴ καινοδιαθηκικῶν μελετῶν*, «Ἄρτος Ζωῆς», Ἀθήνα 2012, σ. 404.

61. S. PARENTI - E. VELKOVSKA, *L' Eucologio Barberini gr. 336*, Roma 2000, σ. 75.

62. Βλ. Τ. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, *Ἡ μεγάλη εἴσοδος στὴν εἰκονογραφία*, Θεσσαλονίκη 1997. Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, *Τὸ φράγμα τοῦ ἱεροῦ Βήματος στὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. Μελέτη ἀρχαιολογικὴ καὶ λειτουργικὴ*, Ἀθήνα 1994.

63. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ (ψευδ.), *Λόγος περιέχων τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἅπασαν ἱστορίαν...*, PG 873, 3985B. Πρβλ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ὁ.π., PG 98, 420C-424C.

64. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος...*, 141', PG 155, 296AB. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Περὶ τοῦ θεοῦ Ναοῦ*, PG 155, 728AB.

ἀλλὰ τὸ ἀναδεικνύει μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀπαιτεῖ «νῦν» και μέσα στὸν κόσμο τὴν ὀλόσωμη και ὀλόψυχη μετοχή στὸ μυστήριο μὲ ἀνοικτὴ πάντοτε τὴν προοπτικὴ πρὸς τὰ ἔσχατα⁶⁵, «ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενώμεθα»⁶⁶. Οἱ ψάλτες –σημειώνεται στὸ λειτουργικὸ ὑπόμνημα τοῦ ψευδοΣωφρονίου– «ὡς μελισσῶν ἀγγέλων προτρέπουσι τὸν λαὸν εἰς τὸν χερουβικὸν ὕμνον. Ὁ δὲ χερουβικὸς ὕμνος παρακελεύσεται πάντας ἐντεῦθεν και μέχρι τέλους τῆς ἱερουργίας προσεκτικώτερον ἔχειν τὸν νοῦν, πᾶσαν βιωτικὴν μέριμναν κάτω ἀφέντες, ὡς βασιλέα μέλλοντες μέγαν ὑποδέχεσθαι διὰ μεταλήψεως τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῷ λέγειν τοὺς ψάλτας τὸν αὐτὸν ὕμνον ἅμα τῷ λαῷ, σημαίνεται ὅτι και οἱ ἄγγελοι συνψάλλουσιν ἐν τοῖς ὑψίστοις»⁶⁷.

Ὁ χερουβικὸς ὕμνος τῶν Λειτουργιῶν Ἰωάννου Χρυσοστόμου και Μεγάλου Βασιλείου ἀναφέρεται στὴν εἰκονικὴ (μυστικὴ) σχέση τῶν πιστῶν μὲ τὰ Χερουβίμ, τὸ ἀγγελικὸ τάγμα ποὺ κατὰ τὸν προφήτη Ἰεζεκιήλ «εἰστήκει ἐκ δεξιῶν τοῦ οἴκου, ἐν τῷ εἰσπορεύεσθαι τὸν ἄνδρα, και ἡ νεφέλη ἐπλησε τὴν αὐλὴν τὴν ἐσωτέραν. Καὶ ἀπῆρεν ἡ δόξα Κυρίου ἀπὸ τῶν Χερουβίμ εἰς τὸν θρόνον τοῦ οἴκου, και ἐπλησεν τὸν οἶκον ἡ νεφέλη, και ἡ αὐλὴ ἐπλήσθη τοῦ φέγγους τῆς δόξης Κυρίου»⁶⁸. Κατ' ἄλλες μαρτυρίες, δύο ἐξ αὐτῶν τῶν Χερουβίμ, περωτῶν μάλιστα, και κατασκευασμένων ἐξ ἐπιχρύσου ξύλου ἐλαίας σκέπαζαν τὴν κιβωτὸ τῆς Διαθήκης⁶⁹. Ὁ Χερουβικὸς τῆς Προηγιασμένης ἀναφέρεται μόνο στὶς Δυνάμεις τῶν οὐρανῶν οἱ ὁποῖες «σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν». Ὁ τῆς Λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰακώβου χερουβικὸς ὕμνος «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία...» ποὺ ψάλλεται και στὴ Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου κατὰ τὸ Μέγα Σάββατο, κάνει λόγο γιὰ τοὺς χοροὺς τῶν ἀγγέλων και εἰδικότερα τὶς Ἀρχές, τὶς Ἐξουσίες, τὰ πολυόμματα χερουβίμ και τὰ ἑξαπτέρυγα σεραφεῖμ τὰς ὄψεις καλύπτοντα και βοῶντα τὸν ὕμνον «Ἀλληλοῦία».

65. Βλ. Π. Α. ΥΦΑΝΤΗ, *Τὸ μελάνι και τὸ αἷμα. Πατρολογικὲς και ἀγιολογικὲς προσεγγίσεις*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονικὴ ἄ.ἔ., σσ. 223-247.

66. Χερουβικὸς ὕμνος Λειτουργίας Προηγιασμένων Δώρων.

67. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ (ψευδ.), ὁ.π., PG 87³, 4000D-4001A. Βλ. και ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Λ. ΨΑΡΙΑΝΟΥ (Μητροπολίτου Σερβίων και Κοζάνης), *Ἡ θεία Λειτουργία*, ἐκδ. Αποστολικῆς Διακονίας, Αθήνα 1986, σσ. 250-252.

68. Ἰεζ. 10, 3-4.

69. Γ' Βασ. 6, 23-28 και Β' Παραλ. 3, 10-13. Βλ. και Α. ΚΝΙΑΖΕΦ, «Ἄγγελος», ἐν *Θρησκευτικὴ και Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* 1 (1962) 176.

Ἡ λειτουργικὴ πράξις ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀσυμφωνία τῶν Πατέρων ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων, μολοντί ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, στηριζόμενος στὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἄρεοπαγίτη, μιᾷ γὰρ τρεῖς τρίχορες ἀγγελικὲς διακοσμῆσεις, δηλαδὴ **α)** Χερουβίμ, Σεραφείμ, Θρόνους, **β)** Ἐξουσίες, Κυριότητες, Δυνάμεις, **γ)** Ἀγγέλους, Ἀρχαγγέλους, Ἀρχές⁷⁰. Σὲ κάθε περίπτωση ἡ ἀγγελολογία τῆς μεγάλης εἰσόδου θέλει τὶς στρατιᾶς τῶν ἀγγέλων, τοὺς χοροὺς τῶν ἀσωμάτων τάξεων νὰ προτρέχουν ἀοράτως, νὰ ὑμνοῦν καὶ δορυφοροῦν «ἐμπροσθεν τοῦ μεγάλου Βασιλέως Χριστοῦ προερχομένου εἰς μυστικὴν θυσίαν καὶ ὑπὸ χειρῶν ἐνύλων βασταζομένου»⁷¹. Συνοδεύουν τὴν εἴσοδο ὄλων τῶν ἁγίων καὶ δικαίων ποὺ συνεισέρχονται μὲ τὸν Χριστὸ προκειμένου στὴν λογικὴ θυσία καὶ ἀναίμακτη Λειτουργία νὰ τελεσιουργηθεῖ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου⁷².

ε) Τὸ ἐπόμενο ἐνδιαφέρον ἀγγελολογικὸ σημεῖο τῆς θείας Λειτουργίας εἶναι ὁ ἄγγελος τῆς εἰρήνης γιὰ τὸν ὅποιον κάνουν λόγο τὰ Πληρωτικά: «Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φύλακα τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα». Ἡ αἴτηση αὐτή, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες τῶν πληρωτικῶν, προέρχεται ἀπὸ τὴν τάξη τῆς ἀπόλυσης παλαιότερα τῶν κατηγουμένων στοὺς ὁποίους ἡ Ἐκκλησία εὐχόταν εἰρηνικὴν τὴν ἡμέρα καὶ φύλακα ἄγγελο ὡς ὁδηγὸ στὴν πορεία των⁷³. «Εἰ τοίνυν ἀγγέλους ἔχωμεν, νήφωμεν καθάπερ παιδαγωγῶν τινῶν ἡμῖν παρόντων»⁷⁴, σημειώνει ὁ ἱερός Χρυσόστομος. Μᾶς παιδαγωγοῦν δηλαδὴ οἱ ἄγγελοι διαμορφώνοντας τὸ

70. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ τῆς Οὐρανίου Ἱεραρχίας*, ΣΤ', PG 3, 200A-D. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως*, 2, 3, PG 94, 873A. Βλ. καὶ π. D. PUPAZĀ, *Ἡ θεολογία τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ στὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἄρεοπαγίτη*, Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορία, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 208-217. Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 1, ἐκδ. Ἀδελφότης Θεολόγων «Ἡ Ζωή», Ἀθῆναι 1959, σσ. 426-431.

71. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ὁ.π., PG 98, 420A.

72. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ὁ.π., PG 98, 420AB.

73. Βλ. F. V. DE PAVERD, *Zur Geschichte der Messliturgie in Antiocheia und Konstantinopel gegen ende des vierten Jahrhunderts* [Orientalia Christiana Analecta 187], Roma 1970, ss. 148-150. Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τὸς ἐν Ἀθήναις κώδικας*, Ἀθῆναι ²1982, σ. 87.

74. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἐπίτομον εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολήν*, Ὁμιλία III, PG 62, 322. Βλ. καὶ Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Ἡ θεία Λειτουργία ὡς τὸ μυστήριον τῆς εἰρήνης», ὁ.π., σ. 631.

λειτουργικό μας ἦθος. Εἶναι οἱ ὁδηγοὶ καὶ οἱ φύλακες τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων μας τόσο κατὰ τὴ βιβλική, ὅσο καὶ κατὰ τὴν πατερικὴ διδασκαλία. Ἀπομακρύνουν τοὺς κινδύνους καὶ φρουροῦν κατὰ τὸν ψαλμωδὸ τοὺς ἀνθρώπους⁷⁵. Ὁ καθένας κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴ Ματθαῖο ἔχει ἄγγελο στὸν οὐρανὸ πού βλέπει τὸ πρόσωπο τοῦ Πατρός⁷⁶. Στὴν προβαπτισματικὴ κατηχητικὴ διαδικασίᾳ γίνεται λόγος γιὰ τὸ φωτεινὸ ἄγγελο πού ἀπὸ τὴν ὥρα τοῦ βαπτίσματος μᾶς συνοδεύει πάντοτε. Εἶναι ὁ ἄγγελος πού μᾶς σώζει «ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ συναντήματος πονηροῦ, ἀπὸ δαιμονίου μεσημβρινοῦ, ἀπὸ φαντασμάτων πονηρῶν»⁷⁷. Σ' αὐτὴν τὴν ἀλήθεια ἀναφέρεται καὶ ὁ Μέγας Βασιλείος ὅταν στὴν Ἀναφορὰ τῆς Λειτουργίας του γράφει: «ἀγγέλους ἐπέστησας φύλακας». Τὸν καθένα πού πιστεῦει στὸν Κύριο, σημειώνει ὁ ἴδιος σ' ἓνα ἀπὸ τὰ κείμενά του, «ἄγγελος παρεδρεύει, ἐὰν μήποτε αὐτὸν ἡμεῖς ἐκ τῶν πονηρῶν ἔργων ἀποδιώξωμεν. Ὡς γὰρ τὰς μελίσσας καπνὸς φυγαδεύει καὶ τὰς περιστερὰς δυσωδία ἐξελαύνει· οὕτω καὶ τὸν φύλακα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἢ πολύδακρυς καὶ δυσώδης ἀφίστησιν ἁμαρτία»⁷⁸.

στ) Τὸ «Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου» πού προηγεῖται τῆς ἁγίας Ἀναφορᾶς καὶ κατὰ τὴν παράδοξη εἶναι ἢ μετὰ τὴν πτώση τοῦ ἑωσφόρου πρὸς τὶς ἄλλες οὐράνιες δυνάμεις τοῦ παμμεγίστου Ταξιάρχου Μιχαήλ⁷⁹, ἐδῶ συνδέεται μὲ τὴν ὁμολογία τῆς πίστεως⁸⁰ καὶ τὴν εὐστάθεια τῶν λογισμῶν κατὰ τὴν τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας⁸¹. Τὸ σημαντικότερο ὅμως στὴν

75. Ψαλμ. 33, 8: «Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλω τῶν φοβουμένων αὐτῶν καὶ ῥύσεται αὐτούς». Βλ. καὶ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, «Ἄγγελος» (Φύλαξ Ἄγγελος), ἐν *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* 1 (1962) 185-188.

76. Ματθ. 18, 10: «Οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου».

77. Εὐχὴ μετὰ τοὺς τρεῖς ἐξορκισμούς: «Ὁ ὦν, Δέσποτα Κύριε...».

78. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὁμιλία εἰς τὸν 33ον Ψαλμόν*, 5, PG 29, 360B. Βλ. καὶ Γ. Χ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ (Ἀρχιμ.), *Ἐρμηνευτικὴ Ἐπιστάσις ἐπὶ τῆς Θείας Λειτουργίας*, Πάτραι 2005, σσ. 365-369.

79. Βλ. Γ. Χ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ (Ἀρχιμ.), ὁ.π., σ. 395.

80. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, ὁ.π., ΚΣΤ', SC 4bis, 168(2) = PG 150, 421D· 424A.

81. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, ὁ.π., PG 140, 444D. Βλ. καὶ Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Τὰ διακοινικὰ παραγγέλματα καὶ ἡ στάση τῶν πιστῶν στὴ θεία Λειτουργία», ἐν *Λειτουργικὲς Μελέτες* II, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 153-154.

ἀγία Ἀναφορά, τὸ πρωτογενὲς αὐτὸ κείμενο ὄλων τῶν ἑλληνικῶν Λειτουργιῶν, εἶναι ὅτι περιγράφεται ἡ οὐράνια Λειτουργία τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία συνεχίζει στὸ ἐπίγειο θυσιαστήριο. Θεοφάνειες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ λειτουργικὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη βρίσκουν τὴν πληρότητά τους στὴ θεοφάνεια τῆς θείας Λειτουργίας.

«*Εὐχαριστοῦμέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἣν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δέξασθαι κατηξίωσας, καίτοι σοι παρεστήκασι χιλιάδες ἀρχαγγέλων καὶ μυριάδες ἀγγέλων*». Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη εἰκόνα ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸ πέμπτο κεφάλαιο τῆς Ἀποκαλύψεως ὅπου μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων ἀγγέλων λέγουν «*φωνῆ μεγάλη· ἄξιόν ἐστι τὸ ἄρνιον τὸ ἐσφαγμένον*»⁸². Ἡ δευτέρα εἰκόνα εἶναι ἡ ἀπὸ τὴ Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἀναφορὰ στὴν ἀένανη δοξολογία ποὺ ἀναπέμπουν «*ἀγγελιοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί, ἐξουσίαι, δυνάμεις καὶ τὰ πολυόμματα χερουβίμ*». Τὰ τάγματα καὶ οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων ἐδῶ εἶναι ὀκτώ. Ἡ τρίτη εἰκόνα εἶναι τὰ σεραφεῖμ ποὺ πάλι κατὰ τὸ Μέγα Βασίλειο, ἀλλὰ καὶ ἄλλες Ἀναφορὲς ὅπως τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν⁸³ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου⁸⁴, καὶ τοῦ Ἀποστόλου Μάρκου⁸⁵, παρίστανται κύκλω τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ «*ἐξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ καὶ ἐξ*

82. Ἀποκ. 5, 11-12. Βλ. καὶ π. Ι. ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ, *Ἀποκαλύψεως Ἑπεξηγητικόν. Ἑρμηνευτικὰ καὶ θεολογικὰ μελετήματα στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, ἐκδ. Κ. Σφακιανᾶκη, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 188-190. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, «Λειτουργία καὶ Ἀποκάλυψη», ἐν *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Προβλήματα φιλολογικά, ἱστορικά, ἑρμηνευτικά, θεολογικά* [Εἰσηγήσεις ΣΤ' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων], Λευκωσία 26 Σεπτεμβρίου – 3 Ὀκτωβρίου 1991, σσ. 260-261. Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗ, *Ἡ ἐπουράνιος Λατρεία στὰ κεφάλαια 4-5 τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννη*, Ἑνορία Ἀγ. Γεωργίου Wiesbaden 2000.

83. Ἀναφορὰ Λειτουργίας Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, ἐν Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Κείμενα Λειτουργικῆς*, τεύχος Γ', *Θεῖαι Λειτουργίαι*, σσ. 340-341: «*Σὲ προσκυνοῦσιν ἀνάριθμοι στρατιαὶ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν αἰωνίων, τὰ χερουβίμ καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα σεραφεῖμ, ταῖς μὲν δυοὶ κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυοὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυοὶ πετόμενα*».

84. Ἀναφορὰ Λειτουργίας ἁγίου Ἰακώβου, ἐν Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, ὁ.π., σ. 119: «*Ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί τε καὶ ἐξουσίαι καὶ δυνάμεις φοβεραί, χερουβίμ τὰ πολυόμματα καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα σεραφεῖμ, ἃ ταῖς μὲν δυοὶ πτέρυξι κατακαλύπτει τὰ πρόσωπα ἐαυτῶν, ταῖς δὲ δυοὶ τοὺς πόδας καὶ ταῖς δυοὶν ἰπτάμενα*».

85. Ἀναφορὰ Λειτουργίας ἁγίου Μάρκου, ἐν Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, ὁ.π., σ. 51: «*Σοὶ παραστήκουσι χίλια χιλιάδες καὶ μύρια μυριάδες ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων στρατιαί· σοὶ παραστήκουσι τὰ δύο τιμιώτατά σου ζῶα, τὰ πολυόμματα χερουβίμ καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα σεραφεῖμ, ἃ δυοὶ μὲν πτέρυξι τὰ πρόσωπα καλύπτοντα καὶ δυοὶ τοὺς πόδας καὶ δυοὶν ἰπτάμενα*». Ἑρμηνεύοντας ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος τὴν στάση αὐτὴ τῶν ἀγγέλων

πτέρυγες τῷ ἐνί· καὶ ταῖς μὲν δυοὶ κατακαλύπτουσι τὰ πρόσωπα ἐαυτῶν, ταῖς δὲ δυοὶ τοὺς πόδας καὶ ταῖς δυοὶ πετώμενα»⁸⁶. Αὐτὴν ἀκριβῶς τῆ συστολῇ ἐνώπιον τοῦ μυστηρίου του ἐκφράζει κατὰ τῆ θεία Λειτουργία καὶ τὸ ζῶσιμο τοῦ Ὁραρίου ἀπὸ τὸ Διάκονο τὴν ὥρα ποὺ ὁ λαὸς λέγει τὴν Κυριακὴ προσευχή, τὸ «*Πάτερ ἡμῶν...*», ὡς ἐτοιμασία γιὰ τὴ θεία κοινωνία.

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ προέρχεται τόσο ἀπὸ τὴν Παλαιὰ διαθήκη, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη. Κατὰ τὴν περιγραφή τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν Ἡσαΐα γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἐξαπτέρυγα σεραφεῖμ ποὺ λειτουργοῦν κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ Κυρίου⁸⁷ μὲ καλυμμένα τὰ πρόσωπά των. Στὸ ὄραμα ἐπίσης τοῦ Ἰεζεκιήλ ἐμφανίζονται τέσσερα πολυπρόσωπα καὶ πτερωτὰ ζῶα, τὰ ἔχοντα πρόσωπο ἀνθρώπου, λέοντος, μόσχου καὶ ἀετοῦ⁸⁸. Ἀνάλογη περιγραφή ὑπάρχει καὶ στὸ τέταρτο κεφάλαιο τῆς Ἀποκαλύψεως ὅπου τὰ ἀγγελικὰ τάγματα ἔχουν τὴ μορφή τεσσάρων ζῶων, «*ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου... γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν. Καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἀνθρώπου, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετωμένῳ. Καὶ τὰ τέσσερα ζῶα, ἐν καθ' ἐν αὐτῶν ἔχον ἀνὰ πτέρυγας ἕξ, κυκλόθεν καὶ ἔσωθεν γέμουσιν ὀφθαλμῶν, καὶ ἀνάπασιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς λέγοντες· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος*»⁸⁹.

Ἡ τέταρτη καὶ τελευταία εἰκόνα αὐτῆς τῆς περιγραφῆς εἶναι ἡ συμψαλμωδία τοῦ ἐπινικίου ὕμνου ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους· «*Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. Εὐλόγημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου·*

ἔξηγεῖ ὅτι σχετίζεται μὲ τὴν ἀδυναμία τῆς θεάς τῆς δόξας τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν εὐλάβεια «*ἦν ἔχουσι πρὸς τὸν Δεσπότην*». Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἐπαινος τῶν ἀπαντησάντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ...*, PG 56, 101.

86. Αναφορὰ Λειτουργίας Μεγάλου Βασιλείου, ἐν I. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, ὁ.π., σ. 262.

87. Ἡσ. 6, 2: «*Καὶ σεραφεῖμ εἰσῆκεσαν κύκλῳ αὐτοῦ, ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνί καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνί, καὶ ταῖς μὲν δυοὶ κατεκάλυπτον τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυοὶ κατεκάλυπτον τοὺς πόδας καὶ ταῖς δυοὶ ἐπέταντο*».

88. Ἰεζ. 1, 1-11.

89. Ἀποκ. 4, 6-8. Βλ. καὶ Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Ἐρμηνευτικὰ ζητήματα τῆς θείας Λειτουργίας», ἐν *Λειτουργικῆς Μελέτες* II, σ. 221. ΤΡ. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, *Πολυόμματα παραστάσεις στὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ*, Θεσσαλονίκη 1990.

ώσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις». Μέχρι τὸ «καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου» προέρχεται ἀπὸ τὸ δοξολογικὸ ὕμνο τῶν ἀγγέλων, ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Ἡσαΐας⁹⁰. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κάτω παραπέμπει στὸ θριαμβευτικὸ ὕμνο ὑποδοχῆς τοῦ Χριστοῦ στὰ Ἱεροσόλυμα⁹¹. Τὰ δύο τμήματα ἐνώνονται καὶ γίνονται μία δοξολογικὴ φωνή, μαρτυρούμενη γιὰ πρώτη φορά ὡς ἐπινίκιος ὕμνος τὸν 3ο αἰ. στὴν Ἀλεξάνδρεια⁹². «Σεμνοὶ δὲ ἄγγελοι, κατὰ τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο Κύπρου, ἐν οὐρανῷ τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ᾄδουσι, σὺν σεραφίμ καὶ χερουβίμ τὴν Τριάδα ὁμοδόξως καὶ ὁμοστοίχως καὶ ὁμοουσίως δοξάζοντες»⁹³. Ἡ τριπλῆ μάλιστα ἀναφώνηση τοῦ «Ἄγιος» ἀπὸ ὅλο τὸ λαό, κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, «τὴν πρὸς τὰς ἀσωμάτων καὶ νοερὰς δυνάμεις κατὰ τὸ μέλλον φανησομένην ἔνωσίν τε καὶ ἰσοτιμίαν παραδηλοῖ»⁹⁴.

Οἱ δύο κόσμοι, ὁ ἀγγελικὸς καὶ ὁ ἀνθρώπινος, ἐνώθησαν καὶ «κοινήν τὴν εὐφημίαν ἐποίησαντο»⁹⁵, κατὰ τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο. Τὸ ὄραμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου γιὰ ἐνότητα τώρα, ἀλλὰ καὶ στὰ ἔσχατα πραγματώνεται στὴ θεία Εὐχαριστία. «Μία ποίμνη γέγονεν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων καὶ μία βασιλεία»⁹⁶ κατὰ τὸν ὠραῖον ὕμνο τῆς Παρακλητικῆς. Τὸν ἐγκόσμιο καὶ συνάμα ὑπερκόσμιο αὐτὸ χαρακτήρα τῆς θείας Λειτουργίας τὸν περιγράφει παραστατικότερα ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης ὅταν ἐρμηνεύει τὸν τύπο τοῦ δισκαρίου τῆς Προσκομιδῆς, ὅπου μεταξὺ τοῦ ἄμνου καὶ τῶν ἄλλων μερίδων ὑπάρχει καὶ μερίδα «εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ πασῶν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων Ἀσωμάτων». Γράφει λοιπὸν ὁ ἅγιος Συμεὼν: «Ἴδωμεν δὲ πῶς καὶ διὰ τούτου τοῦ θείου

90. Ἠσ. 6, 3.

91. Ματθ. 21, 9.

92. ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, *De oratione*, 3. Βλ. καὶ Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Ερμηνευτικὰ ζητήματα τῆς θείας Λειτουργίας», ὁ.π., σ. 197. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, «Λειτουργία καὶ Ἀποκάλυψη», ὁ.π., σσ. 255-257. R. F. ΤΑΦΤ, *Il Sanctus nell' Anafora. Un riesame della questione*, Roma 1999. E. MAZZA, *L' Anafora Eucaristica. Studi sulle origini*, Edizioni Liturgiche, Roma 1992, σσ. 229-236.

93. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ἀγκυρωτός*, ΚΣΤ', ΡΓ 43, 64C.

94. ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία*, σ. 204 (=ΡΓ 91, 696B).

95. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἐρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν*, 6, ΡΓ 56, 71.

96. Παρακλητικὴ, ἤχος α', Τετάρτη, ἀπόστιχα αἰῶν, τροπ. β'. Βλ. καὶ Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Τὸ πνεῦμα τῆς Θείας Λατρείας», ἐν *Λειτουργικὰ Θέματα*, Α', Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 19-21.

τύπου καὶ τοῦ ἔργου τῆς ἱεραῆς προσκομιδῆς τον Ἰησοῦν αὐτὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ μίαν πᾶσαν ὁρῶμεν, μέσον αὐτὸν το ἀληθινὸν φῶς, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον κεκτημένην καὶ φωτιζομένην ὑπ' αὐτοῦ καὶ συνεχομένην. Αὐτὸς μὲν γὰρ διὰ τοῦ ἄρτου μέσον ἐστίν· ἡ Μήτηρ δὲ διὰ τῆς μερίδος ἐκ δεξιῶν· ἅγιοι δὲ καὶ ἄγγελοι ἐξ ἀριστερῶν· ὑποκάτω δὲ ἅπαν τῶν αὐτῷ πιστευσάντων τὸ εὐσεβὲς ἄθροισμα. Καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ μέγα μυστήριον· Θεὸς ἐν ἀνθρώποις καὶ Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν, θεουμένων ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν ὄντως Θεοῦ σαρκωθέντος ὑπὲρ αὐτῶν»⁹⁷.

---

97. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος...*, 14Δ', PG 155, 285AB.